

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Is psychoanalytische preventie mogelijk ?¹

Enkele gedachten over het voorkómen van stoornissen in de psychische ontwikkeling van kinderen

Eugenie Oosterhuis

‘Voorkómen is beter dan genezen’. Hoewel ook psychoanalytici deze stelling zullen onderschrijven, is door hen over preventie van stoornissen in de psychische ontwikkeling niet veel gepubliceerd. Het werk van mevrouw Frijling-Schreuder vormt een uitzondering.

In dit artikel worden enkele gedachten geopperd over de moeilijkheden en mogelijkheden van psychoanalytische preventie.

Inleiding Over de mogelijkheden van preventie van stoornissen in de psychische ontwikkeling wordt door psychoanalytici weinig geschreven.

In Nederland heeft prof. dr. E.C.M. Frijling-Schreuder, van 1965-1974 hoogleraar kinderpsychiatrie aan de Universiteit van Amsterdam en psychoanalytica in hart en nieren, aan dit onderwerp aandacht besteed. Niet alleen was preventie het onderwerp van haar proefschrift (1955), ook haar afscheidscollege (1974) ging daarover. Enkele jaren later (1981) schreef ze dat naar haar mening veel te weinig kinderanalytici in preventie zijn geïnteresseerd en dat degenen die wél belangstelling hebben, veel tegenstand ondervinden. In deze situatie is sinds 1981 niet veel veranderd.

E. Oosterhuis, psychiater/psychoanalytica voor kinderen en volwassenen, werkzaam in eigen praktijk, is opleider en supervisor van de NVPA, de NVPP en de Vereniging voor Kinder- en Jeugd Psychotherapie.

Correspondentieadres: Mgr. Nolenslaan 2,
1181 VM Amstelveen.

Ik wil in dit artikel ingaan op de moeilijkheden die aan psychoanalytische preventie kleven en op de mogelijkheden die er wellicht toch zijn.

Mooie woorden, geen realiteit

Het ligt voor de hand om juist voor kinderen, de hoop van de toekomst, alles op alles te zetten om een gezonde ontwikkeling te waarborgen of tenminste beschadiging te voorkómen. Een maatschappij met een visie op lange termijn zou daartoe vanzelfsprekend voorzieningen van hoge kwaliteit moeten waarborgen. Daarvoor is een grote investering nodig, van veel capabele mensen, die hun energie en kennis aan kinderen willen geven en die daarvoor adequaat worden betaald. De werkelijkheid is dat iedereen deze stelling onderschrijft, maar dat er niet naar gehandeld wordt.

Integendeel: er is de laatste jaren ongehoord veel bezuinigd op voorzieningen voor kinderen zoals kindertehuizen, pleegouderzorg en peuterspeelzalen. Hoewel van overheidswege peuterspeelzalen heel belangrijk gevonden worden, juist voor 'achterstandskinderen', zijn er voortdurend berichten dat deze voorzieningen gesloten worden wegens geldgebrek. Zo'n veertig jaar geleden werden peuterspeelzalen opgezet om kinderen vanaf tweeënhalf jaar enkele ochtenden per week gedurende een paar uur met andere kinderen in contact te brengen, waardoor zij sociale vaardigheden kunnen verwerven die zij in hun eentje thuis minder gemakkelijk leren. Zoals een leidster zei in een interview (NRC Handelsblad 11 juli 1998): 'We leren ze hier vragen in plaats van slaan en dat je zelf moet oprapen wat je laat vallen.' Dit zijn belangrijke dingen, die veel ouders kennelijk niet aan hun kinderen meegeven. De overheid hoopt dat peuters in een dergelijke 'kind-vindt-plek'-voorziening, zoals de speelzaal in welzijnsjargon heet, beter voorbereid worden op deelname aan het onderwijs. Je zou ook kunnen zeggen: op het leven, waarin het gebruik van de taal als communicatie (niet slaan, maar vragen) en verantwoordelijkheid voor je daden (zelf oprapen wat je laat vallen) een teken van volwassen gedrag zijn.

Terwijl peuterspeelzalen worden gesloten, is er een toenemende druk vanuit de economie om de kinderopvang tot een primaire voorziening te maken, zodat vrouwen meer deel kunnen nemen aan het arbeidsproces. De reden voor deze interesse in kinderopvang is dus niet in de eerste plaats het belang van het kind en van zijn ouders en ook niet het belang van vrouwenemancipatie, maar groei van de economie.

De maatschappij als geheel, vertegenwoordigd door de overheid, maakt niet waar wat zij met de mond belijdt. Als het eropaan komt staat niet het belang van het kind, maar het belang van de volwassene voorop, ook al lijkt het op het eerste gezicht dat er veel in kinderen wordt geïnvesteerd: om ze te krijgen, maar dan wel op de tijd dat het uitkomt, en om aan ze te verdienen via onder andere speelgoed, merkkleding en hightech apparatuur, zoals autostoeltjes en kinderwagens. Als voorbeeld noem ik de Easy Wal-

kers, die voor het kind vast heel comfortabel zijn, maar die ook aangeprezen en gekocht worden omdat de ouder erachter kan skeeleren en zo niet de eigen sport hoeft op te geven om rustig met het kind te wandelen, wat inderdaad veel tijd kost. Het is trouwens opmerkelijk dat deze kinderwagens zodanig gebouwd zijn dat de ouder achter het kind loopt. Het vanzelfsprekende, geruststellende oogcontact tussen kind en ouder wordt hierdoor tenietgedaan.

Het belang van het kind is niet vanzelfsprekend

De vraag is waaróm het zo moeilijk is om het belang van het kind te laten prevaleren, niet alleen voor de overheid, maar vaak ook voor de individuele ouder, zelfs als die bewust het beste wil voor het kind en niet alleen maar egocentrisch is.

Ik denk dat er meerdere redenen voor zijn. Eén reden is dat kinderen de volwassene confronteren met onbewuste verlangens en impulsen, met het onredelijke in henzelf, dat zij met veel moeite min of meer overwonnen hebben en waartoe zij niet weer verleid willen worden. Veel mensen zijn niet zo bevriend met het kind in henzelf. Het mag tevoorschijn komen via de fantastische wereld van de televisie, waar magisch denken op allerlei manieren uitgeleefd wordt, maar niet in de dagelijkse werkelijkheid. Wij willen een maakbare, rationele samenleving en dat gaat niet samen met aandacht voor de onbewuste drijfveren van ons gedrag. Volwassenen kunnen zich daardoor niet altijd inleven in wat een kind voelt en nodig heeft.

Een tweede reden is dat de bijna onuitputtelijke technologische mogelijkheden om de maatschappij te beïnvloeden suggereren dat alles kan, of moet kunnen. Het zomernummer van *HP/De Tijd* (17 juli 1998) was geheel gewijd aan de eis tot perfectie, die op alle terreinen aanwezig is. Het perfecte lichaam, de perfecte seks, en natuurlijk ook het perfecte kind.

Volmaaktheid is een illusie, maar een illusie die heel verleidelijk is. Toen we klein waren, dachten we dat onze ouders alles konden en wij dus zelf ook als we eenmaal groot zouden zijn. Niet iedereen heeft de onvermijdelijke teleurstellingen in de ouderlijke almacht goed kunnen verwerken en zijn ouders hun tekorten kunnen vergeven. Vaak is er een lange therapie nodig om zover te komen. Ik denk dat veel ouders van nu nog steeds menen dat het mogelijk moet zijn om de gewone conflicten en nargheid in een kinderleven te voorkómen en dat ze heel teleurgesteld zijn als deze grootheidsfantasie in duigen valt doordat de ontwikkeling van hun kind niet goed verloopt. De meeste ouders rekenen dat zichzelf aan, voelen zich schuldig en schamen zich. Schuldgevoel en schaamte zijn in het algemeen geen goede raadgevers; ze leiden vaak tot een ontkennen of bagatelliseren van de problemen en dus tot lang aantobben en laat hulp zoeken.

Misschien ligt hier een mogelijkheid tot preventie: als ouders niet zulke irreële verwachtingen zouden hebben en het gewoner zouden vinden dat

ze zelf niet alles kunnen oplossen, zouden ze misschien eerder hulp zoeken.

Eerst de ouder, dan het kind

De eis tot perfectie houdt voor veel ouders ook in dat er voor negatieve gevoelens, zoals boosheid en jaloezie, geen plaats is. Toch is de realiteit dat ambivalentie, dus een samengaan van liefde en haat, een gewoon onderdeel van menselijke relaties is, ook tussen ouders en hun kind. Dat begint al in de zwangerschap, ook als het kind gewenst is.

Met de huidige ingenieuze bevruchtingstechnieken is het mogelijk om de onvolmaaktheid van de gewone voortplanting ongedaan te maken. De prijs die toekomstige ouders, vooral moeders, hiervoor moeten betalen, is niet gering. Hoewel uit onderzoek naar de ontwikkeling van deze moeilijk verkregen, overgewenste kinderen blijkt dat zij het in het algemeen goed doen (Slijper en Deben-Mager 1997), is het vanuit psychoanalytisch oogpunt toch waarschijnlijk dat de ouders veel van hun kind verwachten en dat zij zich van hun ambivalente gevoelens nog moeilijker bewust zullen zijn.

De kinderwens wordt meestal gezien als een teken van gezonde volwassenheid. Nu de mogelijkheden om kinderen te krijgen zo vergroot zijn, verandert het karakter van de wens: het wordt een recht en ook vaak een plicht, omdat het allemaal kan. Het belang van het kind raakt daarmee nog verder op de achtergrond dan normaal al het geval is. In de discussie over 'oude moeders', die in 1993/94 naar aanleiding van de prestaties van een Italiaanse gynaecoloog ontbrandden, kwam het kind nauwelijks aan bod. Ook over de kinderen die door kunstmatige inseminatie met zaad van een onbekende donor verwekt worden, lijkt van tevoren niet veel nagedacht te zijn. Pas nu ze volwassen zijn en hun afkomst willen weten, wordt ook door de overheid gezien dat aan de anonimiteit van de donor ernstige bezwaren kleven.

Maar zelfs met het nieuwe beleid, waarbij geregistreerd wordt wie de donor is, heeft het kind niet het vanzelfsprekende recht om te weten wie zijn vader is, omdat de donor zich tegen bekendmaking kan verzetten. Aan deze regeling is wel heel duidelijk te zien dat niet het belang van het kind, maar dat van de volwassene de voorrang heeft.

Het valt vaak ook niet mee om aan kinderen hun afkomst uit te leggen, zeker niet als er twee donoren en een draagmoeder nodig zijn geweest. Maar: 'Geheimzinnigheid over wezenlijke dingen in het leven van een kind behoort tot het gevaarlijkste wat men een kind kan aandoen' (Frijling-Schreuder 1961).

Problemen van psychoanalytische educatie en preventie

Anna Freud (1965) beschrijft hoe hoopvol de psychoanalytici van het eerste uur gestemd waren over de mogelijkheid om neurosen te voorkómen. Kennis

over de psychische ontwikkeling werd in het begin voornamelijk verkregen door reconstructie van de kindertijd in analyses van volwassenen. Nieuwe ontdekkingen werden vaak direct omgezet in adviezen voor de opvoeding. Een voorbeeld dat ook nu nog actueel is: toen duidelijk werd hoe het geheimhouden van kennis over seksuele zaken verantwoordelijk was voor remmingen op intellectueel gebied, werd aanbevolen om kinderen op jonge leeftijd volledig voor te lichten. Op dezelfde manier ontstond er meer begrip voor de uitingen van seksualiteit, agressie en angst, en ten slotte ook voor de baby en zijn behoeften.

Veel daarvan is nu onderdeel van de normale opvoeding: baby's worden niet meer op de klok gevoed, maar als ze honger hebben; de zindelijkheidstraining gebeurt niet meer vroeg en rigoureuus, en kinderen worden meestal wel seksueel voorgelicht. Maar helaas is alles niet zo simpel. Anna Freud beschrijft hoe ouders die hun best deden om niet inperkend en niet autoritair te zijn, zodat hun kinderen niet bang voor hen hoefden te zijn, tot hun verbazing merkten dat hun kind geplaagd werd door schuldgevoelens en door angst overspoeld te worden door zijn impulsen. Ook seksuele voorlichting pakte vaak anders uit dan de bedoeling was, omdat kinderen vasthielden aan hun eigen theorieën, zoals die door hun ontwikkelingsfase ingegeven werden. De peuter denkt toch dat je een baby in je buik krijgt door veel te eten en dat je niet moet poepen als je hem niet wilt verliezen.

Anna Freud schrijft dat de psychoanalytische opvoeding, ondanks kleine verbeteringen, zeker niet geleid heeft tot de preventie die ermee beoogd werd. Haar vader noemde de opvoeding één van de drie onmogelijke beroepen en hij zei somber: 'Wie man es macht, macht man es falsch.' Hoewel deze uitspraken een kern van waarheid bevatten, lijken ze pogingen tot preventie ook ontmoedigd te hebben. In het curriculum van de kinderanalytische opleiding van de Nederlandse Vereniging voor Psychoanalyse komt preventie als apart onderwerp niet voor. Zoals Anna Freud het heeft beschreven, krijg je ook het gevoel dat het een veelkoppige draak is, waarbij voor iedere afgehouwen kop er meteen weer zeven nieuwe in de plaats groeien.

Voor een deel is dit alles te wijten aan onvoldoende kennis van de psychische ontwikkeling, die door haar complexiteit ook niet makkelijk te bevatten is. Door de toegenomen mogelijkheden om met hightech apparatuur menselijk gedrag vast te leggen, zijn we heel wat meer te weten gekomen over de ontwikkelingsmogelijkheden van baby's en de interactie met hun ouders. Ook video-opnames van gezinnen laten een schat aan extra informatie zien, doordat non-verbaal gedrag geregistreerd wordt. Om onbewuste, onzegbare gevoelens uit te drukken wordt lichaamstaal gebruikt; deze heeft grote invloed op de interactie en de boodschappen die daarin worden gegeven. Het is een krenking voor ons zelfgevoel dat zo veel buiten onze bewuste controle verloopt. Toch helpt het niet om de kracht van het onbewuste, dat ook in de opvoeding zo'n grote rol speelt, te ontkennen.

Maar je bewust zijn van de kracht van het onbewuste is geen gemeengoed, ook al praten veel mensen over 'onderbewust', 'projecteren' of 'verdringen'. Dit alles leidt niet tot optimisme over de mogelijkheden van psychoanalytische preventie.

Objectrelaties

Een ander gevolg van de technologie is, dat we veel meer weten van wat zich in de hersenen afspeelt, waarbij ontdekt is dat de ontwikkeling van bepaalde hersengebieden afhankelijk is van de juiste stimulatie op het juiste moment in de ontwikkeling. De juiste stimulatie blijkt voor een baby in de relatie met de ouders en/of andere primaire verzorgers plaats te vinden. Het belang van de primaire objectrelaties wordt nu dus door hersenonderzoek gesteund, is zogezegd 'evidence based' en dus eindelijk echt waar.

Ook sluiten de bevindingen van hersenonderzoek heel goed aan bij een al lang bestaande vuistregel uit de psychoanalytische ontwikkelingspsychologie, namelijk dat het kind fasespecifieke behoeften heeft en dat het voor de ontwikkeling van groot belang is dat er een goede balans is tussen bevrediging en frustratie van deze behoeften.

Wanneer we, als samenleving, goede objectrelaties belangrijk vinden, zullen we de eerste objectrelatie moeten beschermen. Deze conclusie heeft consequenties voor de mogelijkheid die aan ouders geboden wordt om zelf, al dan niet met hulp, voor hun kind te zorgen. Ik kom daar nog op terug.

Uit het grote aantal echtscheidingen blijkt dat veel mensen teleurgesteld worden in degene met wie zij een intieme, exclusieve liefdesband zijn aangegaan. Komt dit door irrealistisch hoge eisen die aan de relatie gesteld worden, de illusie van volmaaktheid? Of zijn volwassenen nu minder dan vroeger in staat om een goede keuze te maken en moeite te doen om er wat van te maken en zich daar verantwoordelijk voor te voelen? Het zou een interessant onderzoeksgebied kunnen zijn, maar tegen de tijd dat de resultaten bekend zijn, is de maatschappij wellicht alweer veranderd. Ondertussen hebben veel kinderen last van de echtscheiding van de ouders, die zelden zonder ruzies over het kind plaatsvindt.

Uit onderzoek van kinderen die zijn aangemeld bij een kinderspsychiatrische polikliniek (Treffers 1998) blijkt dat een groot aantal kinderen van gescheiden ouders geen contact meer heeft met de niet-verzorgende ouder; dit is meestal de vader, want in 88 procent van de echtscheidingen blijft het kind bij de moeder. Opvallend is ook, dat er minder echtscheidingen plaatsvinden in gezinnen met een zoon en dat vaders meer contact met hun zonen houden dan met hun dochters. Deze gegevens doen vermoeden dat vaders nog steeds het gevoel hebben dat zij niet zo belangrijk zijn als ze in feite zijn en dat vooral meisjes door hun vader makkelijker worden verlaten.

De ingewikkelde gezinssamenstelling die vaak volgt op echtscheiding en hertrouwen, zorgt voor loyaliteitsconflicten en versterkte rivaliteit met nieuwe broertjes en zusjes; ook de toename van het aantal volwassenen dat zich met een kind bezighoudt – vier ouders, vaak meer dan vier grootouders – maakt het leven niet eenvoudig. Je vraagt je af hoe het nog goed kan gaan zonder hulp.

De draak met zeven koppen

Iedere cultuur heeft in een bepaalde tijdsperiode zijn eigen mate van *Triebfeindlichkeit* en ook zijn eigen ruimte voor sublimeringsmogelijkheden (Frijling-Schreuder 1970). Ik heb het idee dat de *Triebfeindlichkeit* nu wel meevalt. Er lijkt eerder een overmatig grote tolerantie voor driftmatige behoeften te zijn: de speen is alomtegenwoordig en zindelijk worden is veel minder urgent nu er in alle soorten en maten pampers zijn en de wasmachine de rest doet. Het lijkt er meer op dat we nu problemen hebben met het bieden van de noodzakelijke structuur en grenzen en dat frustreren erg moeilijk is, terwijl de samenleving juist aan de angst- en frustratietolerantie hoge eisen stelt.

Dit brengt me weer terug naar de complexiteit van de psychische ontwikkeling en het draak-met-zeven-koppenfenomeen. Ik geloof niet dat er nog zo weinig kennis van de psychische ontwikkeling voorhanden is, zoals wel eens beweerd wordt; ik denk eerder dat het zó moeilijk is om die kennis in haar geheel te gebruiken, dat we geneigd zijn om het belang van recente bevindingen te overschatten en ze niet te integreren in wat we al weten. De belangstelling voor het eerste levensjaar kan zo makkelijk leiden tot onderschatting van het belang van latere levensfasen, waarin het kind andere behoeften heeft. Ook kunnen bepaalde aspecten overbelicht worden.

Ik geef als voorbeeld de manier waarop met de kennis over de separatie/individuele ontwikkeling wordt omgegaan. De desastreuze gevolgen van de separatie van kind en ouders, zoals die door Spitz (1946) werden gezien en door de Robertsons (1971) in onvergetelijke films werden vastgelegd, hebben geleid tot een ander beleid rond de bezoeksregeling bij ziekenhuisopname. De *rooming-in* is voor het zieke kind onontbeerlijk, maar voor de rest van het gezin betekent de exclusieve aandacht die het zieke kind van de ouders krijgt vaak een jaloersmakende verlatenheid. De boze gevoelens die hierdoor bij het gezonde broertje of zusje worden opgeroepen, worden door de ouders vaak over het hoofd gezien.

Een veel gehoord advies is ook om het kind dat niet wil gaan slapen dan maar niet naar bed te brengen, of, als je het toch doet, erbij te blijven zitten tot het slaapt. Het hoort echter tot de normale ontwikkeling dat baby's gaan ontdekken dat ze het van hun ouders moeten hebben en dat ze daarom in hun buurt willen blijven. Maar de baby moet van de ouders ook leren dat het veilig is om te gaan slapen terwijl zij in een andere kamer zijn en dat leer je niet als je moeder stiekem verdwijnt wanneer je slaapt. Mijn ervaring

is dat veel slaapstoornissen bij jonge kinderen begonnen zijn vanuit de angst om het kind te frustreren in zijn begrijpelijke behoefte om de ouder bij zich te houden.

Het zal altijd wikkelen en wegen blijven om de juiste verhouding tussen bevrediging en frustratie van behoeften te vinden. Het is nooit het één of het ander. Dit geldt ook wanneer bij de diagnostiek een inschatting gemaakt moet worden van het belang van somatische en psychische factoren en van de invloeden die vanuit de omgeving inwerken.

Het is altijd opmerkelijk hoe veel liever ouders willen dat de oorzaak van de problemen met hun kind een lichamelijke afwijking is waar zij zelf niets aan kunnen doen. Je zou denken dat ouders liever hun eigen invloed leren kennen, maar hun schuldgevoel is daarvoor meestal te groot. De enorme verwachtingen die er leven ten aanzien van medicamenteuze beïnvloeding van gedragsstoornissen is wel begrijpelijk, maar heeft te maken met een zeer eenzijdige visie op de ontwikkeling. Het is een verarming van de zorg voor het kind als kinderpsychiaters meedoen met de afweer van de ouders en de somatische aspecten door medicamenteuze beïnvloeding tot het enige speerpunt van hun behandeling maken.

Mogelijkheden voor preventie

Eénzijdige benadering is dus nooit de oplossing voor welk conflict dan ook; dit geldt voor het conflict tussen de belangen van maatschappij en individu, van ouders en kind, en van de vaak tegenstrijdige behoeften in het kind zelf. Echte preventie zal aan alle aspecten voldoende aandacht moeten geven. Het is een illusie dat dat kan, maar kinderanalytici hebben – als het goed is – geleerd met machteloosheid om te gaan.

Ik denk dat we ervan uit moeten gaan dat een toenemend aantal technologische mogelijkheden de opvoeding zal beïnvloeden. De houding dat alles wat kan ook moet, zal zolang de huidige voorspoed duurt ook niet makkelijk opgegeven worden.

De vraag is vooral hoe we volwassenen kunnen helpen om meer begrip te krijgen voor kinderen, die in deze complexe, veeleisende maatschappij moeten opgroeien.

Het beste uitgangspunt voor preventie lijkt me de instelling dat ten eerste het opvoeden of begeleiden van kinderen een moeilijke en zware taak is en dat het ten tweede vanzelfsprekend is dat de ontwikkeling van kinderen niet vlekkeloos verloopt. Misschien dat deze houding het voor de ouders makkelijker maakt om bijtijds hulp in welke vorm dan ook te aanvaarden.

Deze houding is het tegendeel van de eerder genoemde almachtsfantasieën en bijbehorende schaamte- en schuldgevoelens, die het voor ouders vaak zo moeilijk maken om hulp te zoeken bij de 'deskundige' van wie zij veroordeling of betutteling vrezen. Deze vrees is helaas niet geheel ongegrond, omdat hulpverleners lang niet altijd in staat zijn om zich in te leven

in de situatie van de ouders, maar openlijk of bedekt partij voor het kind kiezen. Dat lijkt misschien op het eerste gezicht passen bij het belang van het kind, maar dat is niet zo; hoewel de belangen van ouders en kinderen vaak niet met elkaar overeenstemmen, is het doel van hulp niet om ouders streng aan te pakken, maar om samen tot een oplossing te komen waarin kind én ouders kunnen gedijen. Je zou kunnen zeggen dat de relatie tussen hulpverlener en ouders een voorbeeld zou kunnen zijn van hoe je als ouders met je kind omgaat; inlevingsvermogen in kind én ouders en gevoel voor de non-verbale mededelingen spelen daarbij een rol, maar ook de tact om weleens pijnlijke dingen te zeggen en zo nodig grenzen te stellen. Het belang van het kind mag natuurlijk nooit uit het oog verloren worden uit medeleven met de ouders of uit een laffe opvatting over privacy; dit leidt tot toestanden waarbij alle potentiële hulpverleners weten dat een kind verwaarloosd of mishandeld wordt en er niet ingegrepen wordt. Zoals bericht werd in *NRC Handelsblad* van 3 juli 1998 over het driejarige meisje Joyce, dat met haar – waarschijnlijk psychotische – moeder leefde op een vervuilde zolder, waar ze in een bedje zat tussen afval, met een televisie die permanent aanstond. Praten en lopen had ze van haar moeder niet geleerd. Ze kreeg alleen flesvoeding. De coördinator hygiënische probleemgevallen van de Gemeentelijke Geneeskundige en Gezondheidsdienst (GGD) verklaarde dat de peuter er zeker bovenop zou komen, want ‘liefde heeft dit meisje wel gekregen’, meende ze.

Een dergelijke uitspraak is een teken van een wel zeer eenzijdige kennis over de ontwikkelingsbehoeften van een kind. Dit brengt me op het probleem van voorlichting en kennisoverdracht aan degenen die het belang van het kind moeten dienen, zoals medewerkers van de GGD, artsen en verpleegkundigen op consultatiebureaus voor zuigelingen en peuters, jeugdartsen, onderwijzers, kinderartsen en niet te vergeten de kinderrechters. Hoewel kennis van en begrip voor de emotionele ontwikkeling waarschijnlijk het beste overgedragen worden in de context van een persoonlijk contact, is het van belang dat analytici in begrijpelijke taal schrijven over onderwerpen die maatschappelijke betekenis hebben, zoals – om slechts een paar voorbeelden te noemen – de funeste invloed van geheimen, het belang van vaders en de ontwikkelingstaken van de adolescent.

Ik denk dat hier zeker een mogelijkheid is om van internet gebruik te maken. Terwijl analytici nu afhankelijk zijn van wat een krant of tijdschrift interessant en vooral opportuun acht, zouden we via een homepage zelf kunnen overbrengen wat belangrijk is.

Op het symposium *Psychoanalyse rond(t) de eeuw* in 1997 (zie Oosterhuis 1998) deed Groen-Prakken het voorstel om als kindereanalyticus op consultatiebureaus (CB's) en scholen een adviserende taak te nemen. Dat is makkelijker gezegd dan gedaan, want eerst moeten de CB's en scholen behoefte hebben aan psychoanalytische hulp. Mijn ervaring als kinderpsychiatrisch consultant op consultatiebureaus is dat je heel veel geduld moet hebben,

veel moet investeren in niet direct nuttig werk en dat je eerst getest wordt met hopeloze gevallen. Maar als je het vertrouwen wint van de CB-arts en -verpleegkundige, kun je wel wat doen, zoals gewone voorlichting over slaapstoornissen, eetstrijd en dergelijke, maar dan echt psychoanalytische voorlichting, waarbij oog is voor onbewuste drijfveren, het inherente conflict en de ambivalentie.

Ook groepen van ouders die met elkaar ervaringen kunnen uitwisselen en zo steun vinden, waarbij een kinderanalyticus een beetje helpt, kunnen nuttig zijn. Maar een dergelijke tijdrovende inzet van kinderanalytici kost veel geld. Het is tekenend voor de huidige maatschappij, waarin het belang van preventie niet begrepen lijkt te worden, dat op de eerstelijns hulp via CB's zo bezuinigd is, terwijl 90 procent van de ouders met hun baby naar het CB gaat.

Psychotherapie als preventie

Dan blijft er natuurlijk altijd een groep ouders die vanuit de eigen problematiek in de relatie met hun kind op moeilijkheden stuiten. Het werk van mensen als Fraiberg (1975), Provence (1983), Brazelton en Cramer (1991) laat zien dat ook met zeer getraumatiseerde ouders en bedreigde kinderen vruchtbaar gewerkt kan worden in intensieve ouderbegeleiding, die gericht is op het doorwerken van de eigen traumatische kindertijd, die in de interactie met het kind wordt herhaald. Ik denk dat deze vorm van ouderbegeleiding in de kinderanalytische opleiding een grotere plaats zou moeten krijgen. Ook gezinsbehandeling zou tot de bagage van de kinderanalyticus moeten horen.

Het belang van psychotherapie bij jonge mensen, de ouders in spe, maar ook de onderwijzers en anderen die voor kinderen zorgen, kan niet genoeg benadrukt worden. Bij de indicatiestelling voor psychoanalyse zullen we ons altijd bewust moeten zijn van de vérgaande invloed die wel of niet intensief behandelen heeft op de kinderen die door de patiënten nu of later opgevoed worden.

De psychoanalytische behandeling van kinderen, ook op jonge leeftijd, is vaak nodig om een vastgelopen ontwikkeling weer op gang te krijgen en ernstige psychische stoornissen te voorkómen. Te vaak wordt te optimistisch gedacht dat het kind er wel overheen zal groeien en dat je het kind stigmatiseert door het met psychoanalyse of psychotherapie te behandelen.

Basale preventieve voorwaarden

Tot slot nog enkele opmerkingen over meer algemene preventie, de omstandigheden waarin kinderen opgroeien in hun tweede en derde milieu. Steeds meer kinderen zullen vanaf jonge leeftijd verzorgd worden door meerdere volwassenen. Frankel (1994) bespreekt onderzoek dat tot nu toe gedaan is naar kinderen die niet exclu-

sief door de ouders zijn opgevoed. Het blijkt dat kinderen heel goed in staat zijn tot het aangaan van multiële objectrelaties, en dat daarbij de ouders altijd de belangrijkste blijven; verder blijken de psychische stoornissen van de moeder de belangrijkste factor te zijn bij een verstoring van de ontwikkeling van het kind; een reden te meer om jonge vrouwen een therapie te gunnen.

Maar er moet naast goede kinderopvang wel genoeg tijd overblijven om als ouders zelf met je kind bezig te zijn. Het kind is dus gebaat bij kinderopvang van zeer hoge kwaliteit, met een beperkt aantal kinderen per leidster en gedurende een beperkt aantal uren van de dag; beter iedere dag vier uur, dan twee dagen per week acht uur. Maar kinderdagverblijven willen dat meestal niet om logistieke redenen en de werkgevers willen om dezelfde redenen geen 'half' werk.

De oplossing is niet dat moeders weer teruggaan naar huis, maar dat meer uitgegaan wordt van de behoefte aan continuïteit en overzichtelijke periodes van separatie tussen ouder en kind. Er moet dus zeker meer geïnvesteerd worden in kinderopvang, in allerlei vormen, maar niet in de eerste plaats om de werkgelegenheid te vergroten.

Het is verstandig van de overheid om meer geld beschikbaar te stellen voor onderwijs. Dat is ook hard nodig om de ontstane achterstand in te halen. Grote klassen, verplichte extra vrije dagen voor de leerkracht, minder schooldagen; het is allemaal voor de volwassenen bedacht. Kinderen hebben vooral behoefte aan structuur en aan stimulering van hun intellectuele en handvaardige mogelijkheden. Van de meeste ouders kan niet verwacht worden dat zij daar zelf in voorzien. Vooral in de basisschoolleeftijd zijn kinderen gemotiveerd om vaardigheden aan te leren die als zinvolle bezigheden een leven lang voldoening kunnen geven. 'Pleasure in industry' (Tyson en Tyson 1990, p. 311) is een kenmerk van de latentiefase. Het bevorderen van sublimeringsmogelijkheden, waarvoor in deze fase de basis wordt gelegd, is mogelijk van groot preventief belang om crimineel, 'zinloos' gewelddadig gedrag te voorkomen.

Vooral in de adolescentie, wanneer jeugdigen nieuwe identiteiten en idealen moeten vinden, kan de leraar veel bijsturen. Ik vermoed dat veel volwassenen herinneringen hebben aan de invloed die leraren in die levensfase op hen hebben gehad. Ik betwijfel of de zelfwerkzaamheid, die in de laatste vernieuwing van het Nederlandse voortgezet onderwijs – het studiehuis – van jongeren wordt gevraagd, met deze behoefte aan voorbeeld en leiding genoeg rekening houdt.

Conclusie

In een hoogontwikkelde maatschappij met een visie op lange termijn moeten zorg voor en opvoeding van kinderen hoge prioriteit hebben. Hoewel iedereen het met deze stelling eens is, blijkt dat de belangen van kinderen in feite vaak niet goed worden behartigd.

Redenen hiervoor zijn te vinden in de complexiteit van zowel de samenleving als de psychische ontwikkeling. De inschatting van onbewuste factoren ontbreekt meestal bij degenen die het beleid bepalen.

Psychoanalytici kunnen vanuit hun specifieke kennis bijdragen aan een discussie over de invloed van allerlei maatschappelijke verschijnselen die gevolgen hebben voor de psychische ontwikkeling.

Preventie zal nooit tot perfecte resultaten leiden; dit moet echter geen reden zijn om er niet voortdurend serieus mee bezig te zijn.

Noot

1. Bewerking van een voordracht gehouden op het symposium *Preventie, veertig jaar later*, dat ter gelegenheid van de negentigste verjaardag van prof. dr. E.C.M. Frijling-Schreuder op

12 september 1998 georganiseerd werd door de Kinderanalytische Werkgroep van de Nederlandse Vereniging voor Psychoanalyse.

Literatuur

Brazelton, T.B., en B.G. Cramer (1991), *The Earliest Relationship*. Karnac Books, London.

Fraiberg, S. (1975), *Ghosts in the Nursery: a psychoanalytic approach to the problems of impaired infant-mother relationships*. In: L. Fraiberg (Ed.), *Selected Writings of Selma Fraiberg*. The Ohio State University Press, Columbus, 1987.

Frankel, S.A. (1994), *The Exclusivity of the Mother-Child Bond, Contributions from Psychoanalytic and Attachment Theories and Day-Care Research*, *Psychoanalytic Study of the Child* 49, p. 86-106.

Freud, A. (1965), *Normality and Pathology in Childhood*. International Universities Press, New York.

Frijling-Schreuder, E.C.M. (1955), *Preventie van neurotische gezinsrelaties*. Van Gorcum, Assen.

Frijling-Schreuder, E.C.M. (1961), *De ontwikkeling van het normale kind in het onvolledige gezin*, *De Koepel* 9, p. 388-398.

Frijling-Schreuder, E.C.M. (1970), *Gedachten over opvoeding*. Inval (1970 1/2), p. 177-184.

Frijling-Schreuder, E.C.M. (1974), *De preventieve betekenis van de behandeling van ernstig gestoorde kinderen*. Afscheidscollege, Wetenschappelijke Uitgeverij, Amsterdam.

Frijling-Schreuder, E.C.M. (1981), *What we*

can learn from pathology about normal development. *Psychoanalytic Study of the Child* 36, 137-145.

Oosterhuis, E. (1998), *Indrukken van en gedachten over het symposium 'De psychoanalyse rond(t) de eeuw'*, *Tijdschrift voor Psychoanalyse* 4, p. 36-39.

Provence, S., (Ed.) (1983), *Infants and Parents, clinical case reports*. International Universities Press, New York.

Robertson, J. en J. Robertson (1971), *Young Children in brief Separation*. *Psychoanalytic Study of the Child* 26, p. 264-315.

Slijper, F.M.E. en M.M. Deben-Mager (1997), *Emotionele aspecten van de ontwikkeling van kinderen die door middel van een kunstmatige reproductietechniek (DI of IVF) zijn verwekt: vier casussen*. *Tijdschrift voor Psychoanalyse* 3, p. 220-240.

Spitz, R. (1946), *Analytic Depression*. *Psychoanalytic Study of the Child* 2, p. 313-342.

Treffers, Ph.D.A. (1998), *De verandering van de gezinssamenstelling in een kinder- en jeugdpsychiatrische populatie tussen 1955 en 1995*. Voordracht op het symposium *Preventie veertig jaar later*.

Tyson, R.L. en Ph. Tyson (1990), *Psychoanalytic Theories of Development*. Yale University Press, New Haven.

Summary

The author discusses some aspects of psychoanalytic prevention of problems that occur in psychic development.

In a society with long-term vision, maximal investment in the care and education of children, that society's hope for the future, should be axiomatic. The reality, however, is that adults' interests always have priority.

The author seeks to explain the (unconscious) reasons for this neglect of children's interests and offers some proposals for general and specific preventive measures and help.

Manuscript ontvangen: 9 december 1998

Definitieve versie: 3 oktober 1999